

Радковіч Г. (г. Брэст, БрДТУ)

КАНЦЭПТ «РОД» У МОЎНАЙ ПРАСТОРЫ

Згодна з «Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы» *род* мае некалькі значэнняў: 1) у першабытным грамадстве – саюз некалькіх сем'яў, звязаных адносінамі сваяцтва і агульнасцю гаспадаркі; 2) пакаленні, якія паходзяць ад аднаго продка [2, с. 304].

Слова *род* з'яўляецца і ўтваральнай асновай для мноства аднакаранёвых слоў, іх каранем. Поколькі «корань уяўляе сабой цэнтральную марфему слова, у якой засяроджана рэчыўнае значэнне і якая далучае да сябе іншыя, службовыя марфемы, канцэнтруе іх вакол сябе» [3, с. 310], то варта спыніцца на значэнні, паходжанні гэтага слова.

Звесткі пра старажытнае паходжанне канцэпта род мы знаходзім у кнізе Барыса Рыбакова «Язычество древних славян». Аўтар апошняй вывучае безыменны твор «Слова аб ідалах». Рускі кніжнік XII ст., па словах Б. Рыбакова, узяў за аснову частку грэчаскага павучання Грыгорыя Багаслова на бо-газ'яўленне, накіраванае супраць крываваых ахвяр і вакханалій антычнага паганства, і шчодро насыціў сцісла пераказаны тэкст устаўкамі аб славянскім паганстве, г. зн. даў «Слова» Грыгорыя з тлумачэннямі прымянальна да славянскага свету [4, с. 6].

Аўтарам «Слова аб ідалах» узгадваецца культ Рода. Выходным пунктам культу Бажэств, звязаных з дзеясловам «нараджаць», аўтар лічыць культ егіпецкага Азарыса, затым гэты культ трапіў да халдзеяў, элінаў, егіпцяў і рымлян, а яшчэ пазней названы культ пераходзіць да славян: «Даже и до славян доиде. Се же славяне начали трапезу ставити Роду и рожаницам переже Перуна бога их. А преже того клали требы упиремь и берегиным» [4, с. 9].

Род аўтар «Слова аб ідалах» лічыў цэнтральным персанажам славянскай міфалогіі нараўне з рожаніцамі.

Б. Рыбакоў не падвяргае сумненню, што славянскае паняцце, абазначанае гэтым словам, было значна шырэйшае за антычнае (якому больш дакладна адпавядалі словы «доля», «лёт» і інш.) і заключала і ідэю ўрадлівасці, ураджаю (словы з каранем «род» – «рож»).

Для славян-земляробаў было зусім натуральна спалучаць у адным паняцці лёс і ўраджай, долю як прызначанае жыццёвае месца чалавека і яго долю ў жыццёвых дабротах. Культ рожаніц як жаночых божстваў, якія апякуюць нараджэнне чаго-небудзь ці каго-небудзь, павінен быў быць мнагазначным, у ім маглі праяўляцца і рысы культу агульнай пладавітасці (людзей, прамысловых жывёл і свойскіх), і культ божстваў, якія дапамагалі парадзіхам, і аграрна-магічныя ўяўленні земляробаў пра багоў ураджаю.

Б. Рыбакоў адзначае, што царкоўныя пісьменнікі XI–XIII стст. прыраўноўвалі Рода да свайго вярхоўнага бажства, бога-айца Саваофа, стваральніка ўсяго свету [4, с.15]. Гэтае бажство, па яго словах, вядома толькі ўсходнім славянам і не захавалася ў этнаграфічных матэрыялах. Яно самае загадкавае і найменш вывучанае з усіх славянскіх божстваў [4, с. 283].

Рускі аўтар XII ст., пішучы пра Род і рожаніц, меў на ўвазе багоў ураджаю, урадлівасці зямлі (можа быць, пладавітасці жывёл), таму што ахвяра рожаніцам прыносілася бяскрыўная – прадукты земляробства і жывёлагадоўлі. Месцазнаходжанне Рода – не ў доме ці пад печчу, а «на воздусе», на небе, адкуль Род «мечешь на землю груды», зусім як антычны Зеўс кідае на зямлю грамавыя камяні-метэарыты [4, с. 15]. З імем Рода звязаны маланка «родыя», наземныя крыніцы – «родники» і падземны агонь пекла – «родство огненное». Этымалагічна імя Рода звязана з такімі паняццямі, як «прырода», «народ», «ураджай», «урадлівасць».

А.Н. Трубакоў лічыць стараславянскае «РОДЪ» «чыста славянскім наваўвядзеннем», новым выкарыстаннем індаеўрапейскіх марфем і адзначае часта сустракаемую метатэзу: род – ард – арт. Гэта дае дадатковыя значэнні: «паходжанне», «род» (ням.: Art), «высокі», «вялікі» (ірл. ard, галскі ardu) [5, с. 844]. Звяртаючыся да іранскіх моў, мы бачым, што ў скіфскай Ard з'яўляецца культавым тэрмінам, пазначэннем бажства. В.І. Абаеў лічыць, што арта – ард – адно з найважнейшых рэлігійных паняццяў іранскага свету – «бажство», «ува-сабленне святла»; асяцінскае «ard» – клятва, першапачаткова «бажство, якім клянучца» [1, с. 154–155].

Такім чынам, слова «род» і метатэза «ард» у значэнні «бажства», «роду», «высокага» аказваюцца распаўсюджанымі значна больш шырока, чым толькі ў славянскім свеце, і ў нейкай меры тлумачаць нам імкненне аўтара «Слова аб ідалах» паказаць геаграфічны дыяпазон культу Рода. Магчыма, што і імя Артэміды звязана з гэтым каранем. Акрамя названых вышэй значэнняў слоў з каранем «род», ёсць яшчэ два шэрагі паняццяў, у пазначэнні якіх удзельнічае гэты ж карань: па-першае, гэта абазначэнне вады, воднай крыніцы – «родзішча», крыніцы – «радника», а таксама і кветак, якія растуць каля вады, – лілей – «родий» («кринов»).

Б. Рыбакоў называе старажытнарускія словы з каранем род – гэта група слоў, звязаных з паняццем роднасці і нараджэння: Род, Родзічы, Прырода, Народ, Радзіма, Нараджаць, Радня, Нарадзіць, Ураджай.

Пры аналізе ўжывання слоў групы род – народ – Радзіма ў розных мовах выявілася, што словы з каранем *род* ужываюцца толькі ў славянскіх мовах і найбольш пашыраны ва ўсходнеславянскіх.

Напрыклад, слова *род* у французскай мове – *tige*, нямецкай – *art*, англійскай – *family*; Радзіма па-французску – *maison*, па-англійску – *motherland*. У славянскіх мовах слова Радзіма агульнаўжывальнае. Так, ва ўкраінскай *родина* ўжываецца са значэннем «сям'я», у балгарскай *родина* – «радзіма, месца нараджэння», у серба-харвацкай *родина* – «мноства плadoў», у чэшскай і славацкай *rodina* – «сям'я» і ў польскай *rodzina* таксама «сям'я». У рускай і беларускай мовах *радзіма* – *родина* ўжываецца як сінонім да слова Айчына са значэннем: месца, дзе нарадзіўся чалавек, а таксама краіна, у якой ён нарадзіўся і да лёсу якой адчувае духоўнае дачыненне, месца, адкуль паходзяць продкі, карані чалавека.

Сярод шматлікіх слоў з каранем *род* можна вылучыць слова *радаўніца*. Радаўніца – весенняе паганскае свята ўсходніх славян, звязанае з культам продкаў. Пасля хрышчэння яго сталі адзначаць на Фаміным тыдні. Вытокі гэтага свята знаходзяцца ў старажытных уяўленнях земляробаў пра тое, што продкі, пахаваныя ў зямлі, звязаны з яе багаццем і магчымасцямі і могуць паўплываць на будучы ўраджай [6].

Калі адна частка слоў з каранем *род* звязана з земляробствам і ўрадлівасцю: ураджай, урадлівасць, нарадзіць, парадзіха, то другая – з роднасцю і сваяцтвам: радня, род, прырода, адроддзе, родзічы, роднасць, радзіна (радзіма).

Такім чынам, слова «род» бярэ пачатак у старажытным паганстве і ў сучаснай моўнай прасторы мае шырокае распаўсюджанне, словы з гэтым каранем пашыраны ў славянскай прасторы, найперш – ва ўсходнеславянскай.

Літаратура

1. Абасв, В.И. Скифский язык. – В кн: Осетинский язык и фольклор. – М.; Л., 1949. – Т. I. – С. 154–155.
2. Баханькоў, А.Я. і інш. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / А.Я. Баханькоў, І.М. Гайдукевіч, П.П. Шуба. – 4-е выд., перапрац. і дап.- Мн. : Нар. асвета, 1990. – 396 с.
3. Плотнікаў, Б. А., Антанюк, Л. А. Беларуская мова. Лінгвістычны кампендыум. – Мн. : Інтэрпрэсэсэрвіс, Кніжны Дом, 2003. – 672 с.
4. Рыбаков, Б.А. Язычество древних славян. – М. : Издательство «Наука». – 1980. – 406 с.
5. Трубачёв, О.Н. История славянских терминов родства. – М., 1959. – с.153.
6. www. calend.ru.